

3-й МІЖНАРОДНИЙ СИМПОЗИУМ “ГАЛЛІПОЛІЙСЬКІ БОЇ: ІСТОРІЯ, ЛЕГЕНДИ І ПАМ’ЯТЬ”

*Стамбул, Університет цивілізації (м. Стамбул),
Австралійський національний ун-т (м. Канберра), 20–21.04.2012*

З 20-го по 21 квітня 2012 р. у найбільшому місті Туреччини і Європи проходив 3-й Міжнародний симпозиум “Галліполійські бої: історія, легенди і пам’ять”. Тема конференції близька (хоча б за географічною ознакою: 25% берегової лінії Чорного моря належить нашій країні; для порівняння: Туреччині – 38%, Російській Федерації – 9%) до сфери інтересів української історичної і сходознавчої наук. Але багато подій Першої світової війни, зокрема циркумпонтійські конфронтації, поки ще вивчаються в Україні недостатньо. Галліполійська кампанія залишається багато у чому невідомою¹ війною. Резонно сказати декілька слів про історію виникнення конференції та її характер.

Галліполійська кампанія, хоч вона багато в чому і визначила подальший хід війни, не належить до найбільш масштабних. Певний час Галліполійський фронт перебував нібито у тіні основних подій європейського театру бойових дій, де з обох сторін загинуло та пропало 17,7 мільйона військовослужбовців. Але в ряді сучасних держав, зокрема Республіці Туреччина, Австралійському Союзу, Новій Зеландії, історії воєнного протистояння на півострові Галліполі приділяється дуже велика увага. Тому є щонайменше дві причини. По-перше, результати галліполійської кампанії мали загальноєвропейські державоутворюючі наслідки для цих країн. У Туреччині перемога прискорила процеси її переходу від стану Османської імперії до сучасної республіки; для Австралії поразка стала каталізатором набуття громадянами цієї країни національної самосвідомості. По-друге, ці бої виявилися одними з найбільш запеклих між союзними й османськими військами. З плином часу інтерес вказаних країн до поглибленого вивчення подій, які мали місце у зоні Чорноморських проток² впродовж майже всього 1915 року, дістав міжнародний резонанс, особливо у світлі унікального досвіду спільної меморіалізації спустошливого конфлікту майже усіма без винятку його комбатантами. Назріла думка про широке обговорення подій майже столітньої давності на наукових форумах. У ХХІ ст. ця ідея була нарешті реалізована. Зокрема, 17–19 березня 2006 р. у давній столиці Туреччини Стамбулі вперше було проведено (і відразу у ранзі конгресу) велике міжнародне зібрання “Наслідки Чанаккалінської перемоги” (“*Çanakkale zaferi etkinlikleri*”). Кількість доповідей досягла 155. Вони були заслухані на 23 тематичних засіданнях (кількість доповідей на одному засіданні коливалась від 5 до 9). Іноземні доповідачі були представлені Великою Британією (2 доповіді), Косовом (2 доповіді; нагадуємо, що республіка була самопроголошена у 2008 р.), Україною (2 доповіді). По одній доповіді надійшло з Австралії, з Американського ун-ту в Каїрі, з Ізраїлю. Основна маса доповідачів та голів секцій була представлена турецькими науковцями, у тому числі з ун-тів ім. 18 Березня (м. Чанаккале, 55 доповідей); Коджаелі (м. Ізміт, 13); Сулеймана Деміреля (м. Испарта, 11); м. Стамбула (26, у т.ч. зі Стамбульського – 9, Мармурового – 5, Технічного – 3, Ун-ту образотворчих мистецтв ім. Мімара Сінана – 2, Бейкента – 2 і по доповіді з ун-тів Коча, Босфорського, Окана, Малтепе, Фатіха); Анкари (7 доповідей). Два ун-ти м. Ізміра (Егейський та ім. 9 Вересня) подали 7 доповідей; ун-т Сакарії – 6; Фракії – 4; Кахраманмараша – 3. Ун-ти міст Балікесір, Ескішехір, Карс, Кютах’я, Мугла, Памуккале, Шанлиурфа – по 2; Антак’ї, Афйонкарахісара, Вана, Ерзурума, Зонгулдака, Коньяялти, Малат’ї, Маніси, Самсуна, Трабзона – по одному. Тематика конгресу охопила широке коло питань: *Дарданельські протока та кампанія; Чанаккале і навколишнє середовище; Чанаккалінські килими і плитки; Галліполі у Середньовіччя та Новий час;*

Чанаккале у стародавні часи; Чанаккале і візуальні комунікації та мистецтво; Дарданелльська кампанія і Мустафа Кемаль; Структурний аналіз економіки Чанаккале; Потенціал туризму і Чанаккалінсько-Дарданелльська кампанії; Військова техніка Чанаккале у Середньовіччя та Новий час; Туристичний потенціал Чанаккале; Чанаккале і соціальні взаємодії; Війна, поезії і Мехмет Акіф; Людський розвиток та населення Чанаккале; Сільське господарство Чанаккале; Війна, преса і кіно; Сухопутні, морські і повітряні чанаккалінські бої; Світова війна і передова Чанаккале; Війна і мир Чанаккале; Чанаккале та імміграція; Соціологічні та культурні перспективи Чанаккале; Мученики Чанаккалінської битви; Турецький роман і театр Галліполійської кампанії.

Через три роки, 15–16.04.2009 р. у Канберрі пройшла друга конференція на тему **“Галліполі та його національне відображення”**, але рангом нижча. Міжнародного характеру їй надала участь істориків із Туреччини, Канади, Нової Зеландії. Відомі фахівці дістали можливість замість 15-хвилинних повідомлень прочитати 16 повноцінних доповідей-лекцій (тривалістю 45 хвилин кожна) за тематикою: *Кампанія та її вартість* (3 доповіді); *Наслідки кампанії* (2); *Інтерпретація і переосмислення* (3); *Археологія і давнина* (2); *Пам'ять, уява, уявлення* (5). Ще через три роки – з 20-го по 21 квітня 2012 р. – у Стамбулі відбувається 3-й Міжнародний симпозиум, про який іде мова. Його назва – **“Галліполійські бої: історія, легенди і пам'ять”** (**“Çanakkale Muharebeleri: Tarih, Menkıbe ve Anı”**). Організатором став молодий, заснований у 2010 р., **Ун-т цивілізації**⁹ (м. Стамбул) у співпраці з **Австралійським національним ун-том (АНУ)** з м. Канберри, Ун-том ім. 18 Березня (м. Чанаккале), Турецьким історичним товариством. Велику допомогу надали управління губернатора іля (провінції) Чанаккале (Т.С. Çanakkale Valiliği), Чанаккалінський фонд охорони здоров'я, освіти і культури; муніципалітети Ускюдара (району Стамбула) і м. Біга. Підтримку надали також впливові урядові організації ТІКА (Турецьке агентство міжнародної кооперації та розвитку) та TÜBİTAK (Рада наукових та технологічних досліджень Туреччини). Організаторами нам була надана можливість узяти участь у меморіальних заходах з нагоди 97-ї річниці початку (25 квітня 1915 р.) наземної частини Галліполійської операції. У рамках цих заходів 23–24 квітня 2012 р. були проведені виїзні наукові сесії симпозиуму в м. Біга і м. Чанаккале.

У першому інформаційному повідомленні 3-го симпозиуму були оголошені основні його мета та академічний пріоритет – об'єднання зусиль при розробленні нових розуміння та поглядів на історичні, військові, економічні й соціальні аспекти кампанії на широкому спектрі архівних документів, спогадів, газетних статей, зразків образотворчого мистецтва, літератури, документальних та художніх фільмів. Наголошувалися такі напрямки: *Перша світова війна; Османська імперія та кампанії Галліполі; Сухопутні та морські військові кампанії Галліполі; Причини і наслідки кампанії Галліполі; Військові стратегії і технології, що використовувалися в кампанії Галліполі; Роль Мустафи Кемалю у кампанії Галліполі; Людські втрати в кампанії Галліполі; Роль духовенства і релігійних організацій в кампанії Галліполі; ЗМІ, кіно і кампанії Галліполі; Література і кампанії Галліполі; Соціально-економічні та культурні питання Галліполі*. Організатори наполягали на тому, щоб учасники конференції максимально використовували оригінальні документи і першоджерела, у тому числі османського і візантійського періодів.

Весь масив отриманих доповідей, присвячених вказаному широкому спектру питань, організаторами конференції був згрупований за окремими засіданнями певного тематичного профілю. У фінальний варіант програми було включено 76 доповідей, які склали 17 засідань (сесій), кожне з яких мало вузьку тему. При цьому кожне засідання обмежувалося 4–5 доповідями близького тематичного профілю, а самі засідання проходили в основному паралельно у два потоки. Одночасно відбувалося по два засідання у двох різних залах (Босфорському та Євразійському) культурного центру Ускюдара (муніципального району Стамбула). Засідання (знаком кон'юнкції & визначаються паралельні засідання у згаданих залах) присвячувалися таким остаточно сформульованим темам: *“Морські і повітряні бої” & “Історія та археологія”*; *“Туризм і пам'ять” & “Література і мистецтво”*; *“Мустафа Кемаль” & “Турецька преса”*; *“Здоров'я і лікування” & “Сухопутні операції”*; *“Література” & “Мемуари”*; *“Загибли і військовополонені” & “Преса і про-*

паганда”; “Поезія” & “Війна і право”; “Стратегії і доля” (підсумкове засідання); “Віра і легенда” (м. Біза); “Війна й економіка” (м. Чанаккале).

Хоча програма конференції виявилась насиченою і складною, але, як легко бачити, одночасно відбувалися засідання переважно за біполярною тематикою, а оскільки головуєчі секції суворо додержувалися регламенту (засідання починалися за графіком), то учасники симпозіуму дістали можливість прослухати більшість доповідей, присвячених, наприклад, воєнному, мистецькому або літературному зрізам тематики кампанії.

Автори цього повідомлення виступили з доповіддю “Росія і Чанаккалінська кампанія”, в якій розглядалися: ініціатива Верховного головнокомандувача Росії в проведенні атаки союзників з метою прориву союзного флоту у Мармурове море і подальшої загрози Константинополю; операції крейсера “Аскольд” безпосередньо в боях 18.03.1915 р.; відволікаючі дії Російського чорноморського флоту на північному плечі проток з імітацією підготовки десанту на Босфорі; скоювання ударної потужності крейсерів “Явуз Султан Селім”, “Міділі” та решти турецького флоту на Чорному морі; безпосередня участь вихідців з Російської імперії, у т.ч. етнічних українців, у Галліполійських боях; наслідки цієї кампанії для Росії за Брест-Литовським миром. Таким чином, інтереси авторів були пов’язані з військово-історичним напрямком. Нам вдалося прослухати більшість доповідей з цієї тематики (≈21 доповідь), у т.ч. “Око в небі: Королівська військово-морська авіація” (Ріс Кроулі, АНУ, Канберра); “Бойовий досвід і Королівський ВМФ Великої Британії: реконструкція за звітами” (Лаура Роув, Ун-т Екзетер); “Дії у відповідь османської армії в кампанії Галліполі: за англійськими перекладами документів з турецьких військових архівів та інших джерел, проведених за науково-дослідним проектом з нагоди століття Галліполі” (Харві Бродбент, Ун-т Макворе, Сідней); “Морські дії в Галліполі: інтерпретація за османськими документами” (Мехді Лъхан, АНУ, Канберра); “Великобританія, Ірландія та експорт Анзак-дня” (Дженні Маклеод, Ун-т Халла); “Святкування Галліполійської перемоги в Туреччині” (Іозюм Арзик, Ун-т Більгі, Стамбул); “Забутий проект і забуті жертви: османсько-лівійські офіцери в Галліполійській кампанії” (Месут Уйар, Турецька військова академія, Анкара); “Дослідження результатів минулої участі в меморіальних подіях Анзак-дня в Галліполі” (Веджіхі Базарін, Джон Холл, Ун-т Дікін, Мельбурн); “Відображення Чанаккалінських боїв у популярних щомісячних журналах у 1915 році” (Коюнчу Кайя, Ніяз Кайя, Головне управління початкової освіти Міністерства національної освіти); “Переклади Б. Хюсамеддіна відповідно до Чанаккалінських битв” (Сельчюк Думан, Ун-т Газіосманпаши); “Битва і пропаганда: Дарданелльська місія” (Тургай Онар, Ун-т цивілізації, Стамбул); “Африканські солдати в битві: сенегальські стрільці” (Ахмет Кавас, Ун-т цивілізації, Стамбул); “Чанаккалінські бої підполковника Казима Карабекіра (Паші)” (Хакан Баджанли, Турецька військова академія, Анкара); “Дарданелльська битва і аїяти Корану” (Емек Юшенмез, Ун-т Стамбула); “Чанаккалінська битва в англійських джерелах та її вплив на подальші політичні події в Англії” (Мустафа Більгін, Ун-т Баязіда Блискавичного, Анкара); “Благодійні збори під час Чанаккалінських боїв” (Яшар Байтал, Ун-т Баязіда Блискавичного, Анкара) та інші. На жаль, не відбулася доповідь інтегрального характеру “Галліполійська кампанія очима Османського генштабу” (Бюлент Юздермір, Ун-т Балікесіра).

Найбільше враження залишили доповіді про причини Першої світової війни; про архівні розвідки Чанаккалінських боїв, військові складові Чанаккалінської битви. Напрямок досліджень економічних першопричин війни розвивається проф., докт. Мехметом Булутом та його школою (наприклад, Алтаєм Бора). Архівні дослідження професора, доктора Лъхана Мехді, доктора Харві Бродбента є дуже важливими, оскільки в науковий обіг вводяться нові відомості з документів османською мовою, яка є набагато менш доступною, ніж мови інших учасників війни. Професійними і на високому рівні були доповідачі з Турецької військової академії (Месут Уйар, Хакан Баджанли).

Дуже цікаві доповіді були виголошені наприкінці симпозіуму – на останньому 8-му засіданні в Стамбулі (наприклад, “Вплив географічних та природних факторів на результат Галліполійських боїв” (Алі Узун, Ун-т ім. 18 Березня, Чанаккале) і на

спеціальних виїзних сесіях 23 квітня у м. Біга (≈400 км від Стамбула) і 24 квітня в м. Чанаккале (≈500 км від Стамбула, на південному кінці Дарданелльської протоки). Особливо запам'яталася спецсесія у невеликому м. Біга, до якої учасники виїзної частини симпозиуму дісталися на вечір після виїзду зі Стамбула. Сесія була присвячена соціально-економічним наслідкам Чанаккалінської битви, проходила у будній день з 20⁴⁵ до 23⁰⁰ в чималенькому (місць на 500–600) залі місцевого культурного центру. Але зал був практично повний. Аудиторія виявила великий інтерес до доповідей, які мали пленарний характер. Особливо цікавою була доповідь проф., докт. Мехмета Булута (Ун-т Баязіда Блискавичного, Анкара) з питань економіки 1-ї світової війни; проф. докт. Ібрахіма Гюрана Юмушака (Ун-т цивілізації, Стамбул) про роль, долю і статистику “мехметчиків”, тобто турецьких солдатів – простих “робітників” війни.

Наступного дня у м. Чанаккале в одному з корпусів Ун-ту ім. 18 Березня 1915 р. відбулась остання сесія на тему “*Війна та економіка*”. Запам'яталася доповіді проф., докт. Бестамі Більгіча про оцінку Ліманом фон Сандерсом Чанаккалінських боїв; аспіранта Алтая Бора (Ун-т Баязіда Блискавичного, Анкара) про грошову політику Османської імперії під час кампанії на Галліполі.

Після закриття симпозиуму була коротка, але насичена меморіальна частина, присвячена 97-й річниці початку сухопутної операції союзників на Галліполі і героїчному опору та наступній перемозі Туреччини. Ми наочно упевнилися в тому, що Туреччина республіканської доби та її колишні противники – австралійці, англійці, канадці, новозеландці – зуміли подолати взаємну ворожнечу. Вже через 19 років (у 1934 р.) місця запеклих боїв на Галліполійському півострові, подібно легендарній Трої (яка, до речі, розташована поряд, на протилежній, азійській частині Дарданелл), перетворилися на меморіал героїв обох протиборчих сторін. Зараз десятки тисяч *Johnnies and Mehments* спокійно і мирно лежать в одній землі. Пом'янути своїх загиблих солдатів щорік приїжджають сюди тисячі людей різних національностей і конфесій зі всього світу, у тому числі з Австралії. Як це не схоже на більшу частину світу, де конфлікти і пам'ять про них не загасають, а, навпаки, розпалюються.

Це була цікава конференція, і її організаторів можна поздоровити з успіхом. Як і в Конгресі 2006 р., в 3-му симпозиумі взяли участь університети практично зі всієї країни: від крайніх північного заходу (ун-т м. Киркларелі) до південного сходу (ун-т м. Ширнак), від південного заходу (ун-т м. Чанаккале) до північного сходу (ун-т м. Карс). Уряд добре інвестує освіту [Джентіс 2011]. Як наслідок, велика кількість доповідей представлена молодими університетами як з обох (давньої і нової) столиць – м. Стамбула, Анкари, так і з багатьох інших міст – Ширнака, Мардіна, Киршехіра, Текірдага. Висловлюємо подяку команді симпозиуму за гостинність, можливість познайомитися і спілкуватися з найавторитетнішими фахівцями з питання про одну із драматичних подій 1-ї світової війни – Чанаккалінську кампанію.

¹ Головні дослідники перебувають за кордоном, а основні матеріали зосереджені в архівах Туреччини, Німеччини, Великої Британії, Франції, Австралії, Канади, Росії. Своєрідним проривом у цю тематику є стаття Ю.М. Кочубея про перебування на Кавказькому фронті А.Ю. Кримського, який мав опосередкований стосунок до Галліполійської кампанії [Кочубей 2011]. Майбутній український академік взяв участь у Трапезундській військово-археологічній експедиції 1916–1917 рр. [Басаргіна 1991] на чолі з відомим візантологом, директором (до 30.10.1914 р., коли Туреччина атакувала Росію) Російського археологічного інституту в Константинополі Ф.І. Успенським (1845–1928). Метою експедиції було вивчення і збереження історичної спадщини, головним чином візантійських пам'яток, на територіях, що перейшли під контроль Росії по праву війни.

² В англійській традиції Чорноморські протоки мають назву Turkish Straits (з турецької *Türk Boğazları*, тобто Турецькі протоки). Географічно Чорноморські протоки не існують. У всіх випад-

ках мова йде про зону проток, тобто сукупність двох справжніх морських проток – Босфору, Дарданелл та Мармурового моря, що з'єднує їх. Володіння протоками – стратегічними морськими водними шляхами між басейнами Чорного та Середземного морів – становило основу східного питання.

³ Ун-т цивілізації (Medeniyet), на відміну від більшості турецьких ун-тів, зосереджений на *graduated programs* і за своїм офіційним статусом реалізує модель освіти шляхом сучасних досліджень у широкому спектрі знань (аеронавтика, медицина, суспільні науки тощо). Симпозіум став своєрідною (і вдалою!) прем'єрою університету, оскільки він вже через 2 роки після заснування провів авторитетне наукове зібрання на актуальну тему.

ЛІТЕРАТУРА

Басаргина Е.Ю. Историко-археологическая экспедиция в Трапезунд (1916 г.) // *Вспомогательные исторические дисциплины.* 1991. Т. 23.

Джентіз Ш. Національна освітня система Турецької Республіки // *Східний світ,* 2011, № 1.

Кочубей Ю.М. А.Ю Кримський на Кавказькому фронті (1917 р.) // *Східний світ,* 2011, № 3.

М.П. Тимченко, В.М. Тимченко